

BALÁZS ATTILA

Boldogság fátyola

(avagy szerelem a Tigris árnyékában)

BALÁZS ATTILA (1955) Budapest

Hol volt, hol nem volt, rég a koronavírus előtt, élt Kínában egy kínai császár, aki vak volt. Pedig nagyon szeretne volna látni birodalmát onnantól, ahol a Nap kél, egészen odáig hátul, ahol nyugovóra tér. Benne a sok boldog embert, daloló madarakat, virágzó mezőket, csörgedező patakokat. Az égen a bodor felhőket, éjjel a ragyogó csillagokat, azonban nem akadt orvos, aki meggyógyítaná. Hiába raktak csodafűből tapaszt a szemére, hiába csináltak vele ezt meg azt, a sötétség maradt, mígnem egyszer egy híres európai csodadoktor érkezett az udvarába. Ez az ember rögtön megállapította, mi a baj, s meggyógyította. Nosza, örvendett a császár, de nem sokáig. Minél többet látott maga körül a furcsa dolgokból, annál inkább elkedvetlenedett. Olyannyira, hogy kétségbeesésében végül ezerszer elátkozta a pillanatot, amikor látni kezdett, s visszakíváncozott világtalan világába. – Ezt a történetet egy francia szerző vetette papírra az első világháború előtti időkben, majd Heltai Jenő írók segítségével gyökeret eresztett a magyarban is. Ráadásul Budapesten egyfelvonásos dráma formájában be is mutatták, még hozzá egyenest a Nemzeti Színházban. Dühödtt kritikus is akadt az egyik mindenkori legjobb magyar költő, Ady Endre személyében, aki sok színikritikát írt életében, de ez lett az egyik legmégesebb. Ady szerint: ha valami jó ebben a szöszszenetben, az a fordítás, maga az ötlet viszont ősi kövület, amit sajna nem is egy vérbeli író kapirgált elő a szemétdombon, hanem egy orátor vagy publicista, s az eredmény olyan is lett: bődületesen mesterkél, telve nagy lapos gesztusokkal, hogy az ember gyomorgörccsöt kap tőle.

Ugyanitt a kritikus jól elnászpángolja a színház embereit is, ám ez itt kevésbé fontos számunkra. Lényeg, hogy a mű szerzőjét így hívták: Georges Benjamin Clemenceau.

Minden idők egyik leghíresebb francia politikusa, a Harmadik Köztársaság miniszterelnöke, akit a korabeli Pesti Napló Paul von Hindenburg tábornokhoz hasonlított, és akinek a nevét 1920 előtt mindenki tisztelettel ejtette ki Magyarhonban is.

Clemenceau, a rettegett Tigris szeretett a szépirodalom berkeiben porlyáztatni. Persze, ezzel aligha van itt mit kezdenünk, ez irányú erőfeszítéseiből eredő irodalmi remekművekről nem tudunk. A tőle származó belletrisztikát nem ismeri magyar közönségünk, igazából erről az egyről értesülhetett, amelyre a feldühödött Ady – részben talán a saját területét védve – félelmetes morgással vetette rá magát. Hogy menten letépje róla a talmi kínai selymet, közben heves vérmérsékletű költőnk aligha gondolhatott – vátesszégével együtt – az elhamarkodott cselekedetektől óva intő latin közmondásra: *Quid quid agis, prudenter agas, et respice finem.*

Item. A kevésbé tájékozott ifjúságra hivatkozni olcsó húzás ugyebár, viszont most is célszerű. Mert tény, hogy az egyre távolabbra sodródó időkről, történelmivé vált, azzal együtt egyre naftalinszagúbb figuráikról éppen az ifjúság tud hatványozottan keveset. Így a magyarok ezermilliószor elátkozott mumusáról is: Clemenceau-ról, aki a *Boldogság fátyolát* már nem is olyan fiatal fejjel írta, és kizárt dolog, hogy ne értesült volna a darab csúfos pesti visszhang-

járól. Valószínűleg Adyról is hallott, ezért aligha lehetett volna beadni neki, hogy nem történt semmi, csak valami kis hülye fityfiritty próbálgatta rajta a tejfogait, felettébb kínosnak találva a példamesét, amelyben a szóban forgó császár (öncsonkítással?) visszamenekül a boldog sötétség birodalmába, hogy ott aztán újból önmagára leljen. (Play back: kocsiút visszafelé az éjszakába' [?]) A mű más értelmezői nem mulasztják el felhívni a figyelmet, hogy az a konstruált perek csimborasszójaként emlegetett Dreyfus-per idején íródott, és hogy benne a vakság fogalma többféleképp értelmezhető. Ugyanakkor való igaz, hogy akárcsak Anatole France vagy Émile Zola, Clemenceau is a zsidó származású, a németeknek való kémkedés vádjával letartóztatott, majd nagy valószínűséggel ártatlanul elítélt francia katonatiszt pártját fogta. (Valamiért neki emiatt nem esett bántódása, míg mások szökni kényszerültek.) Utóbb, amikor már sikerült Dreyfus egészségét teljesen aláásni – mondjuk még el itt ezt is –, furcsa epilógusként felmentették, sőt, ki is tüntették, ami akár cinikus gesztusként is értelmezhető. Sajnos, Ady ilyen mélységekig nem foglalkozott ezzel az üggyel. Aztán Clemenceau véres bosszúját sem érhettem meg, mert 1919-ben meghalt szeretett Csinszkája ölében, mielőtt a „Minden Egész eltörött” trianoni változatban is kiteljesedett volna.

Sokan a több szempontból katasztrofális versailles-i békediktátum létrehozásában jeleskedő, különösképp a magyarok iránt mutatott könyörtelenségével kitűnő, az aláírás pillanatában már ex-miniszterelnök Clemenceau élet- és jellemrajzában próbálták megtalálni viselkedésének okait. Félre a Boldogság fátylát. Vagyis pont ez az, a fátyol! Igazi és botcsinálta lélekűbúvárok hada dolgozott annak félrelebbentésén, lerántásán, a magyarázat megelérésén, felsorakoztatva e híres, rettegett államférfiú életének vélt és valós traumáit, hogy összesítésben megtalálja evidens magyarundorának legfőbb mozgatórugóit. Egészen odáig, hogy Michel nevű fiának magyar felesége volt, a házasság nem a legjobban sikerült, válással végződött, és hogy nyilván ez is sokat nyomott a latban.

De haladjunk szép sorjában.

Tehát a versailles-i palotában kötött békeszerződés – ott, ahol egykor egy egész emelet szakadt le az ürüléktől a legendás Napkirály idején, elképesztően komikus elemmel bővítve az aláírás aktusának történelmi környezetét – több pontján is a gyűlölet irracionális elemeit mutatja. Különös tekintettel a trianoni határmódosításra, amely által Magyarország területének több mint kétharmadát elveszítette, automatikusan lehetetlenné téve azt, hogy egy esetleges újabb világméretű konfliktusban a magyarok erőfeszítései logikusan ne az elcsatolt, soha el nem siratott territóriumok visszaszerzésére irányuljanak. – Ez volt a Trianonból eredő hozadék, ha nem egyben a legnagyobb kár, és ennek a „meccsnek” volt egyik központi radikális figurája a látszólag baloldali csatársorban Clemenceau, aki vastagon hozzájárult ily módon ahhoz, hogy ne lehessen – akár boldogan, akár boldogtalanul, de: – hatékonyan fátylat borítani a múltra. Akár az övére sem. Általános megkeseredésének cikcakkos gyökereire, ezzel a talán zavaró, ugyanakkor tetszetős képzavarral élve.

Utóbbi szerteágazásokkal kapcsolatban pályájának elemzői rendre ki szoktak térni Clemenceau amerikai tartózkodásának, majd az ott kötött, csúfos végbe torkolló házasságának meghökkentő elemekben gazdag fejezetére, amelynek ugyan nincsenek konkrét magyar vonatkozásai, azonban nyilván mély nyomot hagytak benne az étellel kapcsolatban *en général*. Történt ugyanis, hogy ezen írás főszereplője – azt követően, hogy Nantes-ban befejezte az orvosit, kiment Amerikába, majd vissza is tért onnan – kirúgta az Újvilágból hazavitt feleségét. (Valószínűleg nem ezért a tettéért neveztek el utóbb egész hegyet róla Kanadában.) Biográfiája szerint Clemenceau életének eme hosszabb szakaszában az történt, hogy társaival forrófejű egyetemistaként részt

vett egy *Le Travail* (A munka) című lap alapításában, és éjjelente jómaga is aktivista plakátok kiragasztásában jeleskedett. A rendőrség rajtakapta, majd a lelkét is jól kitaposta, illetve hát nem egészen, mert az áruló Benjamin állhatatosan folytatta a maga „aláaknázó tevékenységét”, amint újra összecsatintott bokájára állt.

Meg kell adni: nem akármilyen fából faragták.

Ugye, III. Napóleon ellentmondásos uralkodásának idejét írjuk Franciaországban, ami nem volt hősi érára. Így amikor ez a dolog másodszorra is megismétlődött a francia belüggyel, ennek ellenére csak sikerült diplomázni, kiutazott gyorsan az Óceánon túlra. Kapcsolatai révén előbb New Yorkban, majd Connecticutban kötött ki, ahol tanítani kezdett egy lányiskolában, majd mielőtt – ahogy ezen a ponton a kanadai francia Leonard Cohen énekes költő szavaira és dalaira szívesen emlékezve mondhatjuk: – maga is diplomás lánnyá vált volna, feleségül vette egyik tanítványát. Név szerint Mary Plummert, aki akkoriban a Stanford Egyetem egyik legszebb virágszála volt. Csudálatos Marytól, illetve Szilvácska-Szirmocskától, akit az amerikai szél sodort elébe – angol források szerint – három gyermeke született. 1870-ben Franciaországba költöztek mindahányan, dacára annak, hogy Clemenceau-nak nagyon tetszett a szabad amerikai közbeszéd, egyáltalában a *The American Way Of Life*. – Ez is való igaz egyébként, ugyanakkor ékes bizonyítékként szolgál annak, hogy Clemenceau sosem tudott elszakadni a saját tiszta szívből szeretett honától.

Parlez-vous français?

Életrajzírói egybehangzón állítják, hogy igazi francia hazafiként mindig hőn, leghőbbben hazavágyott, és politikusként mindig a hazája érdekeit tartotta szem előtt. Sok elemző szerint épp ebben található a trianoni diktátum lényege; de található vagy sem, ott tartunk, ahol a lélektanilag analizált nagy államférfiú ugyanakkor a privát életében képtelen volt legyőzni a saját – nem éppen haladó gondolkodásról tanúskodó – férfiúi hiúságát. A nemek viszonyát érintő egészen radikális kőkorszaki eszmeiségét tükrözi, hogy bár közismerten számos szeretője lett, már amint felkapaszkodni kezdett a politika számárlétráján, mégis iszonyatos haragra gerjedt, amikor elunt feleségét lovagló pózban a házitanítón találta. Hatalmi helyzetét kihasználva a bűnös nőt három hétig fogva tartatta, majd kitoloncoltatta Franciaországból. Harmadosztályon küldte vissza Amerikába az asszonyt úgy, hogy az még valamiféle szerelmi ponyvát, harmadrangú irodalmat sem vihetett magával a hosszú útra szórakozásul. – Ma ezt a magyar fiatalság szlengjén úgy lehetne megfogalmazni, hogy: eléggé görény módon viselkedett. Bár a görény férfiak viselkedését – görényszaki polgártársainkat kivéve – nagyjából csak sejteni tudjuk. Mindenesetre a mélységesen megbántott, szívében és agyában megrendült latin férj állampolgárságától is megfosztotta szerencsétlen nejét, megtartván mindhárom gyermeküket, köztük Michel nevű fiukat – valószínűleg akkor még nem is sejtve, hogy ezzel az Úr milyen kemény büntetését veszi magára.

Michel Clemenceau már korai gyermekéveiben – amit atyja elfeledni igyekezett – élve szerette nyúzni a kisállatokat, pénzt lopni és hazudni. Lelki anomáliáit azonban magas intellektuális képességei révén idegenek előtt hosszabb távon is leplezni tudta, így egyszerűen sokaktól nagy pénzeket volt képes kicsalni. És mivel nem létezett összeg, amit ne tudott volna eltapsolni, azokat aztán apukája – pletykák szerint – a kincstári vagyonból kényszerült visszaadni. (Mégiscsak előbb a család, aztán az ország.) Michel egyébként maga is imádta magát már korai kamaszkorában Esterházy grófnak kiadni, akárcsak az említett Dreyfus-per nyilvánvalóvá vált tényleges bűnöse, bizonyos

Ferdinand Walsin katonatiszt, aki Angliába való menekülése után abból tudott megélni, hogy álnéven fordított angolra németből és franciából, nem utolsósorban franciából németre. Igaz, hogy például a magasabb francia líra átültetése pocsékul ment neki, de valahogy megoldotta, azonban ez is mindegy – vissza a Clemenceau-gyerekhez! (Mellesleg azért még megjegyzendő, hogy maguk a franciák a fordítás során még annyi tiszteletet sem mutatnak az eredeti szöveg iránt, mint Walsin, helyette inkább mást írnak, mint a primőr szöveg. Jobbat-rosszabbat, ahogy sikerül kapásból, így Walsin sem erőltette meg magát. Tulajdonképpen nevetséges ebben, hogy amit fikciós elemekkel tarkított fordításban adott le a németeknek titkos anyagok gyanánt, mert nem tudott mindig eredetivel szolgálni, az kb. annyit ért, mint amennyit Baudelaire elferdített versei érnének egy sorsdöntő katonai hadműveletre nézve – midőn példának okáért egy új hidraulikus ágyú bevetésének szigorú paramétereiről lenne szó. Persze, nem mintha az eredeti költői darabok e tárgyban sokkal több használati értékkel bírtak volna.)

Michel, mondják, cseperedése közben szemrevaló legénnyé érett, kipendült, dús bajsza nőtt. Korabeli szemtanúk szerint ugyebár, amikor a hagyományos, sarokkal ütemesen a földet verő, fordulóban nagy kukorékolással és karlengetéssel, pipiskedéssel és pöffeszkedéssel, majd visszafelé heves ugrálással, rikoltozással járó gall csúrdöngölőt táncolta, amit a férfiak eredetileg meztelenül adtak elő, farka nagy csattanásokkal a köldökét csapdosta. Azonban ami ennél fontosabb ebben a történetben, hogy utóbb olyan mérnöki diplomával rendelkező ifjú férfiút lehetett üdvözölni személyében, aki nem kimondottan az otthon való üldögélés és a békés festegetés vagy makramézás életformáját propagálja nagy előszeretettel. Michel, akinek nyilvánvaló módon nagyon rosszul esett volna bármilyen fogda vagy tartósabb mellékpályá, valószínűleg édesapja kapcsolatai révén került 1889-ben az osztrák–magyar Pozsony megyei Diószegre. A papa úgy látta, jobb lesz a fiút egy kicsit elutaztatni valahová messzebbre, miután a gyerek az egyik híres párizsi kaszinó korzikai tulajdonosát is átvágta.

A helyzet kezdett itt eléggé aggasztóvá válni, kicsúszni a lehetséges kontroll alól, Michel apukája pedig ezt szem előtt tartotta még akkor is, amikor nagy mosolyszünetek keletkeztek közte és csintalan fiacskája között.

Így hát jött a diószegi cukorgyár akkor, amikor ott a cukorgyártás felszállo ágba került, hála Diószegi Kuffner Károly bárónak, akinek az egész régió fellendülését köszönhette (ahogy mai egészségügyi szakértők lehetséges véleménye szerint a magyarországi 2-es típusú diabétesz is). Mindenképp a fordulat Michelnek meghozta a zsenge, felettébb szép és csinos Michnay Idát a közeli Galántáról – a nemesi származású, evangélikus vallású Michnay családból való Michnay Jenő királyi járásbíró és az izraelita származású Birnbaum Emília négy fia és három lánya közül az első lánygyermeket. Ida nemcsak szép volt, okos is, minden lánykától kecsesebb, bájosabb, fél fejjel magasabb, aki még abban az időben tanult – ahogy valaki másutt szellemesen megállapította, hogy valami akkor történt rég –, amikor a lányok még nem cigarettázva és bazmegelve tódultak ki az iskolából. Sokan szerették volna magukénak látni Édes Idát, ő azonban a fiatal francia mérnököt választotta. Nála ez valószínűleg gyorsan eldőlt, és ezt sugározták már az első alkalommal érzéki módon kicsit hunyorító, dús szemöldöke alól a fiatal cukorgyári mérnökreménység felé lődözött pillantásai.

– Semmit keresnivalóm itt, a magyar ugaron – jelezte beszédes tekintete. – Vigyél magaddal, kérlek!

Nem volt szükség ehhez különösebb *Postillon d'amour* közvetítésre. Már azon az első közös mulatságon sem, egyben a gyár első líkórkísérletének kóstolás reklámbulijában, ahol Michelnek, aki nem volt vak, nem kellett gyen-

gécске női kézzel megírt illatos levélkében elmagyarázni, valójában mi a helyzet.

A huszonnyolc éves Michel Clemenceau, a korabeli magyar iratok szerint Clemenceau Mihály és Michnay Ida 1901. június 2-án kötött házasságot Galántán. Egyesek kétkedve beszélnek róla, hogy ezen az eseményen vajon a híres após személyesen is ott lett volna. Kételyeket cáfolandó létezik egy fotó, amely az aláírás ünnepélyes pillanatában készült, és noha a menyasszony arcát fátyol borítja, természetesen a vőlegényét nem, s jól kivehető rajta, hogy tőle nem messze a Tigris ott lapul a sarokban. Sőt, láthatóan árgus szemekkel, ugyanakkor kissé szkeptikus tekintettel néz a dologra. E korból származó első leveleiből ki is derül, hogy kezdetben nem volt túl elégedett ezzel az alakulással, lévén – ahogy fogalmazott – nem valami pénzes családból származó a feleség. Később azonban, ahogy az idő múlt, egyre jobban kezdett neki tetszeni Ida. Hogy ez milyen fokig jutott kifejezésre Ida felé, arról megint csak találgatni tudunk.

Az ifjú pár az esküvő ünnepélyes aktusa után rövid ideig tartózkodott Galántán, eléggé gyorsan Trencsénteplicre költöztek. Itt született első gyermekük, aki nagyapjáról a Georges nevet kapta. (Ráadásul így becézték: Kistigris.) A család ezt követően Franciaországba távozott, így második gyermekük, Pierre már ott látta meg az első világháború felé sodródó világot. Ugyanakkor Ida Franciaországban sem tagadta meg énjének magyar összetevőjét – ez mindenütt hangsúllyal szerepel. A Clemenceau gyerekeket magyar nevelő is oktatta, és az édesanyjuk nyelvén éppúgy beszéltek, mint franciául. Sok-sok szép magyar verset tudtak fejből, maliciózus nyelvek szerint csupán Ady Endrét nem volt szabad szavalni, legalábbis a nagypapi jelenlétében nem. Az *Anyám tyúkja* viszont mehetett, akárhányszor csak akarták.

Érdekes, a *Nemzeti dal* első versszakát Clemenceau betéve tudta franciául, s ő tanította meg rá a Kistigris.

*Debout, Hongrois, la patrie nous appelle!
C'est l'heure : í présent ou jamais!
Serons-nous esclaves ou libres?
Voilí le seul choix : décidez!
De par le dieu des Hongrois nous jurons,
Oui, nous jurons,
Que jamais plus esclaves
Nous ne serons!*

Némely helyen így olvasható tovább ez a kacskaringós történet, hogy a fiatal pár boldog házasságát csakhamar kettétörte az első világháború kirobbanása. Georges Clemenceau a francia ellenzék esetleges támadásait megelőzve és „nacionalista hajlamainak engedve” megbontatta a fia és a menyé házasságát. A két unokát Michel tudtával elvette Idától, és egy intézetben helyeztette el (nem rossz, azaz *ça va bien* – megállapítás részünkről). A házasság ezzel felbomlott. A képen annyit illik módosítani csupán, hogy mire a világ első ízben lángra kapott, Ida és Michel házassága már közel sem volt olyan boldog. Utóbbi egyre gyakrabban maradt távol otthonától, újfent kezdte gyűjteni a vajat a fejére, amitől újabb mosolyszünetre került sor apa és fia között, utána valószínűleg közösen született a megegyezés, hogy Michel bevonul. Ezzel mintegy levezekli minden bűnét, ugyanakkor kicsúszhat az őt ismét hevesen üldöző hitelezők karmai közül. Menet közben a kártyaadós-ságok is tisztázódnak majd valahogy, miként a bordélyházi számlák ugyanúgy. (A prostituáltak felé keletkezett adósság akadozó egyenlítésének kínos *coitus interruptus*-ai is majd valahogy az Úr hathatós támogatásával rendeződ-

nek.) Mindenesetre nagy kő esett le mindkettejük szívéről, amikor értesültek róla, hogy legalább azt a dühödöt korzikait kékre puffadtan húzták ki a Szajnából, mert ő meg valami szardíniainak tartozott a normál ész számára felfoghatatlan összeggel.

Michel Clemenceau tehát bevonult megverni a németeket, hátrahagyva feleségét, akit minden valószínűség szerint akkor már rendszeresen vert. Mindenesetre jelentős súlycsoportot váltott, az elárvult feleség pedig utóbb úgy bosszulta meg a kezéből kicsúszott cselekményirányítást, hogy talált magának egy, az apósánál sokkal fiatalabb szeretőjelöltet, majd úgy döntött, azzal mulatja erre szánandó idejét. Kérdés csupán az: vajon lehetett-e annyira naiv galántai Michnay Ida a rá is szemet vetett, majd ugyanazt rajta tartó Tigris vadászterületén, hogy azt gondolja, nem figyelik, vagy dacból tette, amit tett, aztán lesz, ami lesz? Esetleg ahogy visszavágásként magyar ős-kajának fogalmazhatnának: *káros környezeti hatás érte a Place Pigalle szomszédságában?* – Még egy kérdés a sok közül.

Történt itt aztán valami, bizonyos idő múlva, amit ugyancsak jó lenne élesebben látni, azonban valószínűleg sokkal többet soha nem fogunk megtudni róla, hacsak váratlanul nem kerül elő valahonnan a két szereplő közül valamelyiknek, legalább egyiknek az erre is kitérő titkos naplója. Mindenesetre Georges Clemenceau valamelyik, akkoriban még új szolgálólánya később erre az eseményre úgy emlékezett vissza – a vallomástöredék sajnos nem őrizte meg keletkezésének dátumát –, hogy azon a bizonyos napon váratlanul felbukkant Michnay Ida, majd arra kérte, jelentse be a ház uránál. Különbözik meg van beszélve, de arról nem szólt bővebben, hogy mi módon lett megbeszélve. Aztán csak meg lehetett beszélve, mert Clemenceau rögtön zöld fényt adott Idának. Ez a szolgálólány egyébként, nagyon kíváncsi teremtés lévén, miután elvezette a folyosó végéig a tünevényes, büszke tartású hölgylátogatót, aki aztán eltűnt Clemenceau otthoni dolgozószobájában, megpróbált – ha reszketve is a félelemtől – belesni a kulcslyukon a Tigris barlangjába. De nem látott semmit. Takarítás közben jött aztán rá kb. egy hét elmúltával, hogy noha belül nincs kulcs a zárban, viszont a lyuk be van tömve papírral. Valami Chopin-kotta darabjával. Mindenesetre akkor és ott az ajtót nem merte résnyire se megnyitni, így hát nem is tud semmit bizton állítani. – Csupán annyi, úgy rémlik neki, hogy Michnay Ida mintha feltűzött hajjal érkezett volna, hogy aztán hátul hosszú, leeresztett konttyal távozzon. Bár erre nem merne a feszület előtt megesküdni.

Epilógus. Tudjuk, hogy Michel Clemenceau az Ördög oltalmazó hóna alatt túlélte a háborút, hajszála sem görbült. Legalábbis nincs tudomásunk róla, hogy görbült volna, és milyen fokig. Válását követően még háromszor nősült, viszont annál érdekesebb az, hogy a Tigris nyomában utóbb ő is – mintegy megtisztultan – politikai pályára lépett. Menetelése során – akárcsak a másik irányból odarántott Dreyfus – úgyszintén megkapta a Francia Köztársaság Becsületrendje kitüntetését. Itt is a dialektika ül diadalmasan az asztalfőn, ha végignézzük a kitüntetettek listáján, azonban ez sem tartozik ránk. Lényeg: magyar szemszögből leszögeződik, hogy végül is az ifjabb Clemenceau nem haragudhatott a magyarokra olyan nagyon, mivel 1945 után a francia–magyar baráti kapcsolatokat széles mosollyal ápoló csoport tagja lett a párizsi képviselőházban. Michnay Idáról pedig egyetértésben mindenki úgy tudja, hogy utóbb ápolónőként dolgozott nyugdíjazásáig. Annyira nem lehetett mérgezett a belső viszony, mert együtt élt felnőtt fiaival a Clemenceau család vendée-i kastélyában. Utoljára 1938-ban járt Magyarországon, amikor a visszaemlékezések szerint meglátogatta Galántán élő hűgát. Meg-

bízható források nem szólnak arról, hogy valaha valahol nyilatkozott volna Trianonról. Elérhető francia dokumentumok szerint Ida Bertha Michnay 1983. május 7-én halt meg. Halálának helye: La Réorthe, Vendée, Pays de la Loire, France. Ami pedig a versailles-i kastély impozáns parkjában található Kis-Trianon épület falának rituális levizelését illeti az odalátogató magyar turisták férfi tagjai által, az igaznak tűnik, mivel e sorok írójának édesapja is ilyesmiről regélt még a múlt évszázadban. Azóta bekamerázhatták azt a területet, véget vetve a jelképes magyar bosszú eme folklórelemekkel dúsított megnyilvánulásának. Erősítésképp Kis-Trianont őrzi ma már a koronavírus is. Más kérdés, meddig.

DAMÓ ISTVÁN, Ellenszélben